

УДК 323.070

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-1\(61\)-13](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-1(61)-13)

Христина ФЕДОРИЩАК

кандидат політичних наук, доцент кафедри публічного управління та адміністрування,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15,
Івано-Франківськ, Україна, 76000
ORCID: 0000-0002-7842-3818

Лариса МОСОРА

кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного управління та адміністрування,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15,
Івано-Франківськ, Україна, 76000

Khrystyna FEDORYSHCHAK

Candidate of Political Science, Associate Professor at the Department of Public Administration,
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Karpatska str., 15, Ivano-Frankivsk,
Ukraine, 76000
ORCID: 0000-0003-4341-1937

Larysa MOSORA

Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor at the Department
of Public Administration, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Karpatska str., 15,
Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

THE PLACE AND ROLE OF THE MEDIA IN THE FIELD OF PUBLIC POLICY

Здійснено аналіз місця та ролі засобів масової інформації у сфері публічної політики. Зазначено, що мас-медіа є такими ж суб'єктами публічної політики, як і органи державної влади та місцевого самоврядування, інститут громадянського суспільства, представники наукового співтовариства та бізнес-структур. Важливе місце у взаєминах цих суб'єктів посідає комунікація, зокрема політична, яка виступає важливим елементом публічної політики.

Визначено, що ЗМІ стали інструментом конструювання політичних порядків та відносин між владою й громадськістю. Проаналізовано основні функції засобів масової інформації, а саме: комунікативну, організаційно-ідеологічну, культурно-освітню, рекреаційну.

Визначено роль масмедіа в демократичних та перехідних системах. Завдяки ЗМІ влада отримала надзвичайно ефективний інструмент впливу на суспільство, що відкриває нові можливості для маніпулювання громадською думкою. У перехідних демократіях медіа найчастіше виконують не інформаційну, а ідеологічну функцію.

Ключові слова: публічна політика, засоби масової інформації, політична комунікація, інформаційний простір.

An analysis of the place and role of the media in the field of public policy was made. It is noted that the mass media is the same subjects of public policy as public authorities and local governments, the institution of civil society, representatives of the scientific community and business structures. An important place in the relationship between these actors is communication, in particular political, which is an important element of public policy. It is determined that the media has become a tool for constructing political order and relations between the government and the public. The main functions of mass media are analyzed, namely: communicative, organizational, ideological, cultural-educational, recreational. The role of mass media in democratic and transitional systems is defined. Thanks to the media, the government has gained an extremely effective tool for influencing society, which opens up new opportunities for manipulating public opinion. In transitional democracies, the media often perform an ideological rather than an informational function.

Key words: public policy, mass media, political communication, information space.

Постановка проблеми. Друга половина ХХ століття стала часом глибоких перетворень у розвитку демократії. Якісні зміни відбулись не лише в економічній, фінансовій, політичній, духовній, культурній системах, але й інформаційній сфері суспільства. У громадян виникає потреба в інформації та контролі процесів публічного управління й діяльності органів влади різних рівнів. Держава з монополіста влади перейшла на новий корпоративний, сервісний рівень відносин з громадянами. Представники наукового товариства, інститути громадянського суспільства, бізнес-структури, ЗМІ стали ж такими великими гравцями на політичній арені, як і органи державної влади та місцевого самоврядування. Всі вони виступають рівноправними суб'єктами формування порядку денного.

Нині політичні процеси, що відбувається в публічному просторі, представлені комплексом вертикальних та горизонтальних взаємодій і підтримкою інформаційно-комунікаційних ресурсів. Уявлення людей про світ та процеси в ньому значною мірою формуються під впливом засобів масової комунікації, зокрема масмедіа. В ХХІ столітті інформація стала стратегічним ресурсом, за вплив на який ведуться інформаційні війни, масштаби та загрози яких не поступаються класичним військовим протистоянням.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема значення, місця та ролі засобів масової комунікації та інформації у сфері публічної політики завжди є актуальною та має міждисциплінарний характер, оскільки привертає увагу експертів різних галузей, політологів, журналістів, психологів, соціологів, серед яких – А. Данько-Сліпцова, Н. Єршова, І. Костиря, О. Панченко, В. Парсонс, М. Пахнін, С. Рейтерович, М. Стадник, С. Телешун, О. Чальцева, С. Ясиневич.

Мета та завдання статті полягають у визначенні ролі та місця засобів масової інформації у системі публічної політики.

Основний матеріал. Публічна політика як науковий концепт увійшла в науку порівняно нещодавно, в другій половині ХХ ст., але стала одним із тих напрямів, що швидко розвивається та популяризується. Академічний інтерес викликаний пошуком нових методологічних підходів до пояснення змін у сучасному світі.

Найчастіше публічна політика визначається крізь призму політико-управлінського процесу будь-якої держави і являє собою складний і взаємозалежний механізм вироблення та здійснення політичного рішення,

що задовольняє як очікування суспільства, так і еліти. На думку вчених, управлінський вимір публічної політики дозволяє визначити інституціональні та технологічні можливості акторів політичного процесу у виробництві публічних рішень. У системі публічного управління існують політична й адміністративна підсистеми, що задають інституціональний коридор для участі громадянського суспільства в процесі формування порядку денного, прийняття рішень і контролю за їх виконанням. Політична підсистема публічного управління результує дискурсивність публічної сфери за допомогою системи політичного представництва й практик взаємодії, формуючи стратегію розвитку системи [11, с. 51–52].

Англійський дослідник Вейн Парсонс у своїй книзі «Публічна політика. Вступ до теорії й практики аналізу політики» постарався розкрити еволюцію пояснень політичного процесу розробки і здійснення публічної політики. Саме він уперше вводить у політичний процес неінституційованих акторів – бізнес, групи тиску, масмедіа, громадян – не просто як гіпотетичні сили, а як реальних учасників, що свідомо чи автоматично долучаються до вироблення і здійснення політики [6].

Українські фахівці у галузі держуправління С. Телешун, С. Ситник та І. Рейтерович також поділяють думку В. Парсонса й розглядають публічну політику (public policy) як політику органів державного управління, засновану на механізмах публічного узгодження інтересів зацікавлених сторін і спрямовану на досягнення суспільно значимих цілей та вирішення суспільно важливих завдань. Іншими словами, публічна політика – це спрямована діяльність партій, зацікавлених осіб, засобів масової інформації, синдикатів, соціальних рухів на вирішення проблем, що хвилюють суспільство [4].

Український дослідник М. Стадник продовжує думку своїх колег і наголошує, що запити на формування публічної політики були зумовлені тим, що численні групи інтересів отримали реальну можливість брати участь у формуванні політичного порядку денного, впливати на процес розроблення й втілення політичних рішень та спільно з усіма учасниками політичного процесу вибудовувати складну мережу взаємозв'язків. Він виділяє п'ять груп суб'єктів публічної політики, що впливають на формування порядку денного: органи державної влади та місцевого самоврядування, суб'єкти громадянського суспільства, засоби масової інформації, пред-

ставники бізнес-структур, представники наукового співтовариства. Й відзначає, що, належачи до різних організацій та представляючи іноді протилежні інтереси, численні дійові суб'єкти комунікують між собою заради гармонізації соціальних інтересів [10, с. 28–29]. Комунікація в цьому випадку забезпечує взаємодію між суспільством і владою і виступає важливим елементом публічної політики.

У дисертації А. Данько-Сліпцова дає визначення публічної політики крізь призму комунікативного підходу, наголошуючи, що публічна політика – це специфічна форма комунікації суб'єктів політики, це діалогові стосунки, які передбачають аргументацію певної точки зору з метою переконати іншого учасника у правильності вибраного рішення або ж змінити власну позицію.

Щоб краще зрозуміти суть комунікації, варто розглянути її структуру, в основі якої лежить п'ять компонентів:

– суб'єкт (саме він провадить активну політичну діяльність);

– адресат комунікації (інший суб'єкт). Тут варто наголосити, що дослідники не виокремлюють у структурі політичної комунікації об'єкт, адже адресат, тобто той, для кого призначалося повідомлення, є також активним учасником у системі. Він не безмовний отримувач, а учасник, який отримує повідомлення, обробляє його і робить відповідний посыл повідомлення відправнику, реагує чи не реагує на отримане повідомлення. І саме цією реакцією він здійснює процедуру зворотного зв'язку;

– канали комунікації (засоби масової комунікації, засоби масової інформації, нові медіа, міжособистісні канали комунікації, групові та інше);

– контент повідомлення;

– простір (індивідуальне повідомлення, колективне, мережеве і т. ін.) [1, с. 73–74].

Формування раціональної публічної комунікації має визначальну роль для всіх політичних процесів і цілей, оскільки без неї неможливо ні налагодити інформаційні зв'язки між державними та недержавними акторами у політичному просторі, ні легітимізувати владні рішення, а без цього неможливе порозуміння у демократичному суспільстві [2].

Нові види комунікації породжують нові можливості для акторів публічного поля формувати порядок денний, контролювати його виконання, брати участь у процесі його реалізації за допомогою мережевих ресурсів. Інтерактивні механізми (електронний уряд, електронні послуги, електронні ЗМІ тощо) у сучасних умовах конструюють публічну

політику «знизу – вгору», визначаючи нову практику публічно-приватного партнерства. Таким чином, інформаційні технології стають одним із головних інструментів реалізації публічної політики у сучасних політичних умовах, які в перспективі можна розглядати як основу трансформації політичних систем усіх типів [11, с. 98].

Основною причиною завоювання ЗМІ настільки високого місця в політичному житті сучасних суспільств є те, що за їх допомогою держава та інші політичні суб'єкти можуть не тільки інформувати населення про цілі та цінності своєї політики, а й моделювати відносини з громадськістю, що стосуються формування представницьких органів влади і правлячих еліт, підтримання авторитету відповідних цілей, традицій і стереотипів. Інакше кажучи, ЗМІ стали найпотужнішим інструментом цілеспрямованого конструювання політичних порядків, засобом вибудовування необхідного владі зв'язку і відносин з громадськістю [5].

Так, у ст. 22 Закону України «Про інформацію» відзначено, що ЗМІ – це засоби, що призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації з метою доведення її до необмеженого кола осіб [8].

Таким чином, основна роль ЗМІ натепер не так інформаційна, скільки ідеологічна, тобто ЗМІ не стільки транслують інформацію, що відображає об'єктивний стан суспільних настроїв, скільки виступають інструментом, який ці настрої формує, направляє за допомогою певної інформації [5].

У такому разі цікавим є погляд теоретика масової комунікації Д. Маккуейла, який відзначає, що медіа можуть розглядатися як:

– вікно (відчинене для подій та досвіду) – коли в процес ніхто не втручається;

– дзеркало подій у суспільстві та у світі – це правдиве відображення, хоча кут зору і напрямки вибирають інші;

– фільтр, охоронець – відбір частин інформації для представлення глядачу та затемнення інших (свідомо чи ні);

– гід або перекладач – коли пояснюється те, що, на думку комунікатора, глядач не розуміє;

– екран або перешкода – медіа можуть відрізати аудиторію від дійсності, представляючи неправильний погляд на світ.

Доречно також зауважити, що ЗМІ використовують два основних способи поширення інформації – послідовний та фрагментарний. Стосовно першого способу можна спостерігати використання преси з метою різнобічного й послідовного висвітлення в публікаціях тієї чи іншої проблеми державного значення. За

другим способом, що особливо поширений на телебаченні, відправники інформації (комуніканти) створюють для реципієнтів (слухачів, глядачів) низку труднощів, оскільки перешкоджають непрофесіоналам (більшості громадян) сформуванню та відтворити цілісну картину суспільних явищ та подій [7, с. 41].

Д. Стромберг та Дж. Снайдер, досліджуючи вплив масмедіа на публічну політику, виділяють такі фактори, що впливають на неї, як: різниця у доступі до медіа по соціальних групах; активне висвітлення політичного контенту; публікація індивідуальних новин-розповідей. Медіаконтент може діяти на політику, тому що він надає населенню деякі важливі аспекти перед виборами. Медіа можуть впливати на колективну поведінку через надану інформацію, наприклад, на прийняття рішень у разі голосування, тому що творці політики отримують сильний імпульс виправдати очікувані обіцянки. У цьому випадку є небезпека, що громадяни отримують непропорційні бонуси від урядових програм. Якщо медіа не висвітлюють певні питання, то вони не надають виборцям необхідну інформацію для подальших дій. Інформація, яку передають медіа, може впливати на сучасний політичний процес та на обіцянки політиків у передвиборчій кампанії [13, с. 48–49].

З одного боку, ЗМІ створили можливість загального охоплення і включення населення в політичний процес демократичним шляхом, зробивши їх учасниками політичного процесу, надавши їм право вибирати кандидата, ідеологію, програму. З іншого боку, розширення політичної комунікації, величезні можливості ЗМІ призвели до того, що політичне життя багато в чому стало переміщатися у символічний простір засобів масової інформації, зробивши свідомість населення заручником розповсюджуваних ЗМІ повідомлень і битв, що розгортаються в них.

Як зазначають дослідники, сучасні інформаційні технології позитивно впливають на розвиток і зміцнення демократії. Зокрема, вони:

- створюють нові форми комунікації у сфері публічної влади;
- послаблюють інформаційну залежність суспільства від традиційних медіа, які редагують інформацію відповідно до своєї мети, а отже, до розширення діапазону доступних для громадян думок;
- призводять до зростання відкритості і транспарентності політичних інститутів і політики загалом;
- створюють нові механізми політичної мобілізації мас, що сприяє організації і коорди-

нації дій політичних однодумців, підвищують шанси невеликих партій і представників політичних меншин, які отримують можливість звернення до широких масових аудиторій;

– дають широким верствам населення технологічну можливість брати участь в обговоренні суспільно-політичних проблем;

– нарешті, інформаційні технології «розширюють можливості взаємодії громадян і урядових органів, що, революціонізуючи систему зв'язків між суспільством і владою, і роблячи більш чутним голос звичайних людей, змінює саму тканину демократичного процесу» [3, с. 113–114].

Нині засоби масової інформації є не просто фактором виробництва, поширення та обміну інформацією, але і формою організації масових інформаційно-комунікативних процесів. У цьому контексті варто розглянути функції, які виконують масмедіа, й виділити такі:

- комунікативні, що виявляються в налагодженні контакту;
- організаторські, що виявляються у виокремленні ролі журналістики як «четвертої влади» у суспільстві;
- ідеологічні, що виявляються у прагненні здійснення глибокого впливу на свідомість людей, на ціннісні орієнтації та світоглядні основи аудиторії, на ідеали і прагнення суспільства, враховуючи мотивацію поведінкових актів;
- культурно-освітні, що виявляються у вихованні населення за зразками загальносвітової культури, що своєю чергою сприяє всебічному розвитку кожної людини;
- рекреативні функції, що виявляються в наданні суспільству духовних та психологічних благ, таких як зняття напруги, розваги та отримання задоволення [7, с. 45].

Завдяки реалізації зазначених функцій ЗМІ справляють вплив на всі сфери життєдіяльності суспільства.

У демократичних системах інституціоналізовані незалежні засоби масової інформації представлені в публічному просторі друкованими, телевізійними, інтернет-структурами, які не належать державі й групам інтересів. Розвиненість цього актора публічної політики залежить від можливості його бути самостійним у формуванні інформаційного контенту й здатності впливати на політичні рішення в державі. ЗМІ виступають індикаторами проблем у суспільстві; формулюють проблеми, тим самим сприяючи формуванню порядку денного й виконуючи роль громадських контролерів, проводячи журналістські розслідування з проблем, що вимагають рішень у політичному полі.

У перехідних системах, які, трансформуючись, все-таки не демократизуються, ЗМІ обмежені у своїх публічних функціях державними і/або кланово-олігархічними структурами, які контролюють інформаційний контент і позбавляють їх можливості впливати на владу. Обмеженість або відсутність незалежних ЗМІ у державі не дає можливості здійснювати дискурсивну практику взаємодії між суспільством і державою, що неминуче веде до формування позагромадянської публічності [11, с. 119–120].

Що стосується України, то багато дослідників поділяють думку, що вітчизняна медіасистема перебуває на перехідному етапі, оскільки медіапростір усе ще формується зацікавленими групами (олігархами), які мають свої латентні інтереси у сфері політики. Останні президентські та парламентські вибори ще раз підтвердили тезу, що «хто керує телебаченням, той керує суспільством». Цікавим та показовим у цьому розрізі є дослідження щодо пошуку інформації та питання довіри до ЗМІ. Центральні телеканали залишаються найбільш популярним джерелом інформації, їх дивляться 75 % респондентів, друге місце посідають соцмережі (44 %), третє – українські інтернет-видання – 27,5 % [12]. Загалом українським ЗМІ довіряють 26,1 % українців, не довіряють – 43,3 %. У регіональному розподілі довіра до українських ЗМІ виглядає так: найбільша на Заході країни – 39,3 %, Центр – 24,9 %, Південь – 21,9 %, найменша

довіра на Сході – 10 %, при цьому на Сході не довіряють 68,2 % [9].

Цікавим у цьому розрізі є також кейс і про журналістські розслідування, які останнім часом набирають популярності і тією чи іншою мірою забезпечують контроль громадянського суспільства у діях влади різних рівнів. Проводячи власну інформаційно-аналітичну діяльність, журналісти через різні засоби масової комунікації здійснюють публічне інформування про найважливіші проблеми в політичній, економічній, соціальній сферах. І як результат, з них випливає, що в українському політикумі присутній ефект Данінга-Крюгера, коли люди, які мають низький рівень кваліфікації, роблять помилкові висновки та приймають невдалі рішення, але не здатні усвідомити свої помилки через низький рівень кваліфікації.

Висновки. Можна з упевненістю сказати, що засоби масової інформації відіграють важливу роль у функціонуванні політичної системи. Нині масмедіа – це не просто сукупність технічних засобів для поширення змісту інформації, це система нав'язування моделей поведінки. З їх допомогою як влада, так і суспільство надає перевагу чи не бере до уваги ті чи інші проблеми, що потрапляють/не потрапляють у порядок денний. Саме за допомогою ЗМІ інформація стає публічною та відкритою. І тільки від ефективності влади, а також від медіаграмотності громадян залежить, в якій системі ми будемо жити: чи в демократичній, чи у системі перехідного періоду.

Література:

1. Данько-Сліпцова А. Політико-комунікаційні процеси формування сучасного інформаційного суспільства : дис. канд. політ. наук : 23.00.02. Київ. 2021. С. 73–74.
2. Єршова Н. Г. Публічні комунікації у публічній політиці: визначення основних понять. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 4. 2019. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/4_2019/104.pdf (дата звернення: січень 2022).
3. Костирич І. Медіатизація політики та політизація ЗМІ як тенденції політичного процесу в Україні. *Політичний менеджмент*. № 1-2. 2013. С. 113–114.
4. Механізми узгодження інтересів у виробленні публічної політики в Україні : навчальний посібник / С. О. Телешун, В. В. Карлова, О. Г. Пухкал, І. В. Рейтерович, С. В. Ситник ; за заг. ред. С. О. Телешуна. Київ : НАДУ, 2019. 192 с.
5. Панченко О. А. Засоби масової комунікації як платформа державної інформаційної політики. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 4. 2020. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/4_2020/4.pdf (дата звернення: січень 2022).
6. Парсонс В. Публічна політика: вступ до теорії й практики аналізу політики / пер. з англ. О. Дем'янчука. Київ : Видавничий Дім «Києво-Могилянська академія». 2006. 550 с.
7. Пахнін М. Взаємодія засобів масової комунікації з органами публічного управління як чинник державотворення в Україні : дис. канд. наук з держ. управ. Харків. 2018. С. 45.
8. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ. Дата оновлення 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2657-12&p=1217856518710949#Text> (дата звернення: січень 2022).
9. Соціологи розповіли про ставлення українців до ЗМІ. *Слово і діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2017/09/22/povyna/suspilstvo/socziolohy-rozpovily-pro-stavlennya-ukrayincziv-zmi>
10. Стадник М. М. Становлення публічної політики в Україні. *Ефективність державного управління*. 2014. Вип. 40. С. 28–29.

11. Чальцева О. М. Публічна політика: теоретичний вимір і сучасна практика : монографія. Вінниця. 2017. С. 119–120.
12. Як змінилися уподобання та інтереси українців до засобів масової інформації після виборів 2019 р. та початку пандемії COVID-19 (серпень 2020 р.). *Разумков Центр*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/yak-zminylys-upodobannia-ta-interesy-ukraintziv-do-zasobiv-masovoi-informatsii-pislia-vyboriv-2019r-ta-pochatku-pandemii-covid19-serpen-2020r>
13. Ясиневич С. Механізм державного регулювання діяльності суспільного мовлення в контексті розвитку громадянського суспільства : дис. канд. наук з держ. управ.: 25.00.02. Одеса. 2019. С. 48–49.

References:

1. Danko-Sliptsova, A. (2021). Polityko-komunikatsiini protsesy formuvannia suchasnoho informatsiinoho suspilstva : dys. kand. polit. nauk: 23.00.02. Kyiv. S. 73–74. [in Ukrainian]
2. Iershova, N. H. (2019). Publichni komunikatsii u publichnii politytsi: vyznachennia osnovnykh poniat. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. № 4. Retrieved from: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/4_2019/104.pdf [in Ukrainian]
3. Kostyria, I. (2013). Mediatyzatsiia polityky ta polityzatsiia ZMI yak tendentsii politychnoho protsesu v Ukraini. Politychni menedzhment. № 1-2. S. 113–114. [in Ukrainian]
4. Mekhanizmy uzgodzhennia interesiv u vyroblenni publichnoi polityky v Ukraini : navchalnyi posibnyk / S. O. Teleshun, V. V. Karlova, O. H. Pukhkal, I. V. Reiterovych, S. V. Sytnyk; za zah. red. S. O. Teleshuna 2019. Kyiv : NADU. 192 s. [in Ukrainian]
5. Panchenko, O. A. (2020). Zasoby masovoi komunikatsii yak platforma derzhavnoi informatsiinoi polityky. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. № 4. Retrieved from: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/4_2020/4.pdf [in Ukrainian]
6. Parsons, V. (2006). Publichna polityka: vstup do teorii y praktyky analizu polityky / per. z anhl. O. Demianchuka. Kyiv : Vydavnychi Dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”. 550 s. [in Ukrainian]
7. Pakhnin, M. (2018). Vzaiemodiia zasobiv masovoi komunikatsii z orhanamy publichnoho upravlinnia yak chynnyk derzhavotvorenna v Ukraini : dys. kand. nauk z derzh. uprav. Kharkiv. S. 45. [in Ukrainian]
8. Pro informatsiiu : Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 № 2657-XII. Data onovlennia; 01.01.2022. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2657-12&p=1217856518710949#Text> [in Ukrainian]
9. Sotsiolyhy rozpovily pro stavlennia ukraintziv do ZMI. Slovo i dilo. Retrieved from: <https://www.slovoidilo.ua/2017/09/22/novyna/suspilstvo/socziolyhy-rozpovily-pro-stavlennya-ukrayincziv-zmi> [in Ukrainian]
10. Stadnyk, M. M. (2014). Stanovlennia publichnoi polityky v Ukraini. Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia. Vyp. 40. S. 28–29. [in Ukrainian]
11. Chaltseva, O. M. (2017). Publichna polityka: teoretychni vymir i suchasna praktyka : monohrafiia. Vinnytsia. S. 119–120. [in Ukrainian]
12. Iak zminylys upodobannia ta interesy ukraintziv do zasobiv masovoi informatsii pislia vyboriv 2019 r. ta pochatku pandemii COVID-19 (serpen 2020 r.). Razumkov Tsentr. Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/yak-zminylys-upodobannia-ta-interesy-ukraintziv-do-zasobiv-masovoi-informatsii-pislia-vyboriv-2019r-ta-pochatku-pandemii-covid19-serpen-2020r> [in Ukrainian]
13. Iasynevych, S. (2019). Mekhanizm derzhavnoho rehuliuвання diialnosti suspilnoho movlennia v konteksti rozvytku hromadianskoho suspilstva : dys. kand. nauk z derzh. uprav.: 25.00.02. Odesa. S. 48–49. [in Ukrainian]